

З СОЛОВКІВ НЕ ПОВЕРНУВСЯ

Невідомі сторінки про життя та діяльність Івана Мондока

Ім'я керівника Закарпатської крайової організації КПЧ 20-х років Івана Мондока багатьом закарпатцям пам'ятне і сьогодні. Менше його знають на теренах України, хоча останніми роками про цього діяча з'явилися публікації в окремих засобах масової інформації.

Проте ні історики, ні широка громадськість не знали, що Мондок був двічі засуджений. Зокрема, досі не вивчались кримінальні справи, котрі скомпановані на нього в колишньому Радянському Союзі. Тепер, коли Управління служби безпеки по Закарпатській області запитало справу з Києва про І.Мондока для відповідного вивчення, є можливість розкрити й цю таємницю.

Засудили Мондока за те, що "належав до української контрреволюційної шпигунської організації", яка ставила за мету повалення Радянської влади, що був одним з керівників УВО (Українська військова організація) в Закарпатті і перекинутий для ведення контрреволюційної й шпигунської діяльності в Радянській Україні"¹.

Звертає на себе увагу така деталь: на поставлені питання відповіді писав власноручно. У справі чимало автобіографічних подробиць, фактів і епізодів з діяльності самого І.Мондока, а також з історії крайової організації. Досі в історичній літературі про них не згадувалося, або писалось дуже мало.

Для того, щоб нові факти підтвердити, як незаперечні, були переглянуті документи, що друкувалися в збірниках "Шляхом Жовтня", газетах "Карпатська правда", "Працююча молодь", "Голос життя", а також ті, що зберігаються в держархіввах.

I. Роки мужніння

Іван Ілліч Мондок сповідь перед слідчими почав з батька Іллі Івановича, сина бідного закарпатського селянина з села Сімерки що на Перечинщині. Змалку Ілля ходив на заробітки, потім вивчився на кравця, пізніше став сільським вчителем і дяком. Його часто переводили з одного села в інше.

Син Іван народився 21 травня 1893 року, коли батьки проживали у селі Руські Грабівці (тепер це Гуменський округ Словаччини). Іван констатував, що сім'я бідувала, для 10 дітей часто навіть не вистачало хліба. Четверо рано померли. Залишились три сестри: Марія, Вероніка і Ганна (дві наймитували, одна стала кравчиною), і брат Омелян. Був ще брат по матері (від першого чоловіка) Михайло Торбич. Але жив він окремо, вивчившись, працював учителем Мукачівської учительської семінарії².

Після закінчення народної школи в Руських Грабівцях і горожанської

в Ужгороді Іван поступив до Ужгородської вчительської семінарії, яку закінчив у 1913 році. Згадуючи про цей період, він писав, що в Ужгороді встановив тісні зв'язки з робітниками друкарні, схильними до соціал-демократичного руху. Читав угорську соціал-демократичну газету "Непсово ("Голос народу"), а також анархістську – "Соціальна революція". Всупереч існуючим досі твердженням, він тоді не належав до жодної організації, певних політичних поглядів ще не виробив, хоч і вважав себе революціонером³.

Після закінчення семінарії деякий час проживав у батьків у селі Убля, "не бажаючи бути сільським учителем", працював у канцелярії районного нотаря аж до призову в армію, до грудня 1915 року. Його зарахували в дев'ятий угорський полк, а оскільки мав середню освіту, направили в офіцерську школу. Та на практичному екзамені провалився, тому повернувся в полк, який на початку 1916 року відправили на східний фронт, проти Росії.

Б.Співак у брошурі "Комуніст Іван Мондок" писав: "Поки не вдалося встановити, як Іван Мондок потрапив у полон. Чи то він залишився в окопі під час чергової російської атаки, чи сам подався до ворожих позицій"⁴. Мондок про це не згадував, жодного документального підтвердження не збереглося. Відомо лише, що він опинився серед полонених у червні 1916 року, побував у пересильних таборах під Москвою, в Пензі та Царицині.

Тепер можна відповісти певно.

"На початку червня 1916 року по суті як перебіжчик потрапив у російський полон, – пише він, – мені говорили знайомі, що за це мене заочно засудили на смерть. Але цього я не перевіряв. Через Дарницю мене відправили в Кузнецк разом з іншими військовополоненими, потім в Царицин, і, нарешті, у групі військовополонених робітників, – в Астрахань на судноремонтне і нафтопаровозне підприємство товариства "Волга" на Заячому острові, в жовтні 1916 року.

В Астрахані мене застала лютнева і жовтнева революції... Живучи і працюючи разом з військовополоненими робітниками, подружився з ними, а також з деякими російськими робітниками і радісно прийняв лютневу революцію. Брав участь у робочих мітингах і демонстраціях, проявляв солідарність з більшовиками. Під час корніловщини заарештований, просидів 4-5 днів і відправлений в Астрахань, у табір військовополонених, де сидів у штрафному бараці до перемоги більшовиків в Астрахані, приблизно до лютого 1918 року. Поступив у червоноармійський загін Астрахані. Згодом мені доручили працювати серед військовополонених. Я організував інтернаціональний клуб... З інтернаціональним батальйоном Л.Вінермана декілька днів був на фронті"⁵.

У 1918 році І.Мондока відрядили на навчання у Москву в школу угорських агітаторів у Кремлі. Водночас став помічником командира інтернаціонального батальйону в Москві. Угорською секцією РКП(б) 9

листопада 1918 року направлений у Будапешт. Це була відповідь на рішення конференції угорських комуністів про повернення колишніх військовополонених на батьківщину і створення компартії Угорщини. Збори відбулися на квартирі уродженця Закарпаття Йозефа Келена в Будапешті. Від керівництва партії І.Мондок одержував різні доручення. У січні 1919 року його відправили у Москву. При виїзді з Будапешта не обійшлося без інциденту. На вокзалі поліція заарештувала І.Мондока і протримала декілька днів у тюрмі. Причина – одержав для поїздки в Москву посвідчення російського військовополоненого. Пояснив, що купив його на вокзалі, тоді й відпустили.

Певний час залишався у Москві. Після перемоги пролетарської революції в Угорщині разом з іншими знову повернувся до Будапешта. Це було десь у кінці березня, бо у квітні 1919 року уже зафіксовано його перебування на Закарпатті. Тут після встановлення Радянської влади почалося формування Русинської червоногвардійської дивізії – національного з'єднання угорської Червоної Армії. І.Мондока призначили політкомісаром дивізії. Та на початку квітня його відкликали до Будапешту, щоб зайнявся організацією і випуском української газети. Вже 12 квітня 1919 року вийшло перше число "Руської правди" – органу народного комісаріату Руської Крайни, як тоді офіційно називали Закарпаття.

У згадуваній уже книзі Б.Співак писав, що у середині серпня 1919 року Іван Мондок нелегально приїхав до Ужгорода. Перука і наклеєна борода скривали його від допитливих поглядів поліцейських. Тут встановив зв'язки з підпільниками⁶. Сам Мондок цей період згадував інакше. Перед поваленням Радянської влади в Угорщині перебував на фронті, потім утік до Словаччини. Там переховувався, звідтіль емігрував у Відень, де дуже бідував і збирав по подвір'ях ганчірки для якогось ганчірного підприємця.

Після оголошення в Чехословаччині амністії учасниками пролетарської революції І.Мондок у березні 1920 року повернувся в Ужгород, на Підкарпатську Русь. Став одним з організаторів Міжнародної соціалістичної партії (МСП), одним з її секретарів і редактором центрального органу – газети "Правда". Про діяльність МСП повідомив ще такі факти. Наприкінці 1920 року для видання масового календаря його відрядили до Відня. Тут вперше зустрівся з П.Ю.Дятловим, який наполіг, щоб календар був надрукований українською мовою. П.Ю.Дятлов (1883-1933 рр.), український діяч, видавець і перекладач, з 1919 року у Відні (Австрія) видавав "Комуністичну бібліотеку". В 1925 році повернувся на Радянську Україну, де працював ученим секретарем Наркомосу УСРР, викладав у харківських вузах, був редактором видавництва. У 1933 році незаконно репресований⁷.

І.Мондок писав, що після повернення з Відня на Закарпаття його заарештувала чехословацька поліція і він 2 місяці просидів у берегівській

в'язниці. У травні 1921 року створену компартію Чехословаччини і МСП влилася до її складу.

2. Нові сторінки діяльності

До березня 1924 року І.Мондок обирався секретарем Закарпатського крайкому КПЧ і призначався редактором "Карпатської правди". У цьому ж році відбулися вибори до чехословацького парламенту. Він став депутатом від комуністичної організації. Перебуваючи в Празі, заходив у політичне представництво СРСР, де мав контакти з радянським повпредом В.О.Антоновим-Овсієнком, який надавав допомогу крайовій організації порадами, часто складав матеріали для газети "Карпатська правда"⁸.

Як відомо, після резолюції V конгресу Комінтерну з українського питання в деяких компартіях, у тому числі й КПЧ, почалася жвава дискусія. Вона стосувалася і Закарпаття, де проживало українське населення, яке називало себе руським або русинським. V конгрес, який відбувся у червні-липні 1924 року, розглядав українське питання не випадково. Українці проживали в Польщі (Західна Україна), Румунії (Буковина), Чехословаччині (Закарпаття). У роботі конгресу брали участь комуністи цих регіонів. Стратегічним завданням було возз'єднання з Радянською Україною. Хоч мали місце помилки тактичного характеру, комуністичні організації тут були авторитетними і готували ґрунт для досягнення цієї мети.

Про розв'язання українського питання у Мондока точилися розмови і з радянським повпредом, який сам приїздив на Підкарпатську Русь, щоб на місці ознайомитися з ситуацією. Газета "Карпатська правда" про цю поїздку 5 липня 1925 року писала, що В.О.Антонов-Овсієнко та аташе повпредства Станкін приїхали в Ужгород і протягом п'яти днів оглядали міста і села, цікавилися природою краю, життям його населення. Повпред побачив тут змучених трудящих, які з радістю вітали його на вулицях, в готелях, в їдальнях і в селах, вітали гаслом "Праці честь!". Він бачив сльози бідних, безробітних, обманутих безземельних бідняків"⁹.

У кримінальній справі записано, що до так званої Української військової організації (УВО) і шпигунства на чеську розвідку Мондока завербував Олександр Бадан. Хто він такий? Бадана заарештували раніше за І.Мондока (19 лютого 1932 року), а вже 23 листопада 1933 року трійка при колегії ДПУ засудила його до 10 років тюремного ув'язнення. 9 жовтня 1937 року трійка УНКВС Ленінградської області – до вищої міри покарання. 3 листопада розстріляний. Тепер реабілітований.

Кілька побічних зауважень про "Українську військову організацію". По цій справі в 1933-1934 роках на Україні за брехливими обвинуваченнями засуджено 148 чоловік. Серед них багато українських письменників (Остап Вишня, Мирослав Ірчан, Олесь Досвітній та інші), діячі Комуністичної партії Західної України, Закарпатської комуністичної

організації (О.Бадан, І.Мондок та ін.).

О.Бадан працював у Хусті помічником адвоката, спочатку перебував у соціал-демократичній партії, а в 1924 році вступив до КПЧ. У грудні 1925 року з І.Мондоком, А.Дезе та Ч.Грушкою О.Бадан виїздив у Харків в складі делегації на ІХ з'їзд КП(б)У і виступив з вітальною промовою. В літературі 70-80-х років його ім'я не згадувалося. І.Мондок уточнював, що після з'їзду А.Дезе і Ч.Грушка повернулися додому, а він з О.Баданом залишився в Харкові. Вони побували в різних редакціях і установах, на нараді у М.О.Скрипника. "На цій нараді, – писав І.Мондок слідчому, – я обіцяв захищати так звану українську лінію у нашому русі, у виданнях партії перейти на українську мову".

Дещо треба сказати і про політику українізації, яка дійсно проводилася на Україні у 20-30-х роках. Але в умовах командно-адміністративної системи цей процес швидко припинився. Окремі керівні кола почали розглядати його як націоналістичний. Так з'явилися "шкідники", різні "ухили", "вороги народу". Почалася хвиля репресій, зокрема, проти наркома освіти О.Я.Шумського (1927), потім проти М.О.Скрипника (1933) ¹⁰.

З січня 1926 року І.Мондок та О.Бадан брали участь у спільній нараді представників КП(б)У, КПЗУ, Закарпатського крайкому КПЧ у містечку під Берліном. Йшлося про зміцнення контактів між цими комуністичними організаціями з питань українізації. Після повернення на Закарпаття І.Мондок та О. Бадан почали проводити цю політику в житті.

Зокрема, О.Бадана перевели з Хуста до Ужгорода, де він фактично став редактором "Карпатської правди", бо добре знав українську мову. Звичайно, офіційним редактором залишався І.Мондок. З того часу газета почала виходити українською мовою. Незабаром О. Бадана позбавили права проживання на території Чехословаччини, як писав І.Мондок, "йому загрожував арешт і видача полякам за його революційну роботу". Йому загрожувала смерть. (О.Бадан – уродженець Галичини. – *Авт.*). Я протестував проти його від'їзду..., бо в усій партійній організації не було людини, яка б володіла українською мовою". О.Бадан одержав паспорт на ім'я Яворенка і в 1926 році перебрався на Україну.

За цих умов І.Мондока підтримали деякі українські емігранти. В газеті почав негласно працювати галицький емігрант, працівник "Просвіти" Антін Дівнич. Допомогали молоді комуністи із Закарпаття Бойчук, Борканюк. Але потрібен був постійний співробітник. І.Мондок написав листа Й.Крілику (Васильківу) з проханням надіслати в Ужгород знавця української мови.

У кримінальній справі міститься розповідь про ще одну поїздку до Харкова, про яку в дотеперішній літературі не знайдено жодних слідів. І.Мондок разом із секретарем крайкому Т.Фейєром та депутатом парламенту М.Сидоряком здійснили її на запрошення М.О.Скрипника

приблизно у березні 1927 року. Подорож відбулася не без допомоги О.Бадана-Яворенка, який, до речі, вимагав для себе мандата представника Закарпатської партійної організації при ЦК КП(б)У¹¹.

Представники закарпатських комуністів поінформували, що послідовне відстоювання українських національних і мовних інтересів викликало гоніння з боку уряду. Почались конфіскації комуністичних видань, в пресі заборонено вживати слова "українець", "українка", "Закарпатська Україна". Зокрема, лише в одному номері "Карпатської правди" за 17 жовтня 1926 року вилучено 11 таких слів.

Цікава деталь. До Харкова їхали через Варшаву. Там І.Мондок навідав дружину знайомого депутата польського сейму Й.Скрипи. Тут познайомився з своєю судженою Ф.І.Киричинською. У 1926 році вона переїхала до Ужгорода і стала дружиною І.Мондока, плідно працюючи в газеті "Карпатська правда".

Коли І.Мондок, Г.Фейєр, М.Сидоряк приїхали до Харкова, там вже була сфабрикована справа О.Я.Шумського. У доповіді Кагановича на лютнево-березневому пленумі ЦК КП(б)У йшлося про "націоналістичний ухил" Шумського. Закарпатську делегація прийняв Каганович. Він розпорядився ознайомити її з матеріалами пленуму. І.Мондок визнавав, що тоді він слабо орієнтувався у цих справах.

Із Харкова І.Мондок, Г.Фейєр, М.Сидоряк поїхали до Москви в Комінтерн. Про їх перебування там у нашій історичній літературі не вдалося щось знайти. Тому все подаємо так, як про це писав сам І.Мондок. Тут відбулася нарада про становище в Закарпатській Україні. На ній були присутні Д.Мануїльський, М.Скрипник, М.Бухарін, О.Куусінен та інші діячі Комінтерну. "Ми доводили, – писав І.Мондок, – що ЦК КПЧ не розуміє українського питання [...] і не діє в дусі резолюції V конгресу Комінтерну, а стоїть фактично на лінії чеської буржуазії в питанні про належність закарпатських українців"¹².

Після обміну думками вирішили обговорити проблему на пленумі президії виконкому Комінтерну. І.Мондок виступив тут з повідомленням. Його залишили в Москві і на пленум виконкому Комінтерну з дорадчим голосом. Політсекретаріат ухвалив рішення надіслати листа ЦК КПЧ, в якому роз'яснив свою позицію щодо Закарпатської України і висловив рекомендацію, щоб з окремих питань Закарпатська організація КПЧ мала право зв'язуватися безпосередньо з КП(б)У.

Маловідомо і про представництво крайкому при ЦК КП(б)У. І.Мондок писав: "Я одержав директиву, що лише у крайньому випадку можна дати мандат про представництво Закарпатської крайової організації КПЧ при ЦК КП(б)У Бадану... Директива крайкому була, щоб мандат дати Кашеляку (Бела Кашеляк, відомий активіст революційного руху, був слухачем комуністичного університету імені Артема. – Авт.) разом з Сикурою і Борканюком, які навчалися у Харкові. Я повинен визнати, що і

Кашеляку мандат давати не хотів, але й Бадану давати його боявся. Тому звернувся до Скрипника про Бадана, який тоді працював секретарем Наркомосу України. Скрипник вирішив справу на користь Бадана. Мандат передав Бадану, але він мав бути зв'язаний з Кашеляком і Сикурою (псевдо Росольський)" ¹³.

У 1928 році І.Мондока обрали від КПЧ делегатом VI конгресу Комінтерну. Перебуваючи в Києві, він передав рішення крайкому про анулювання мандату О. Бадана і передачу його Б.Кашеляку, який мав діяти спільно з Ю. Сикурою і О. Борканюком у всіх справах представництва при ЦК КП(б)У.

Докладний матеріал міститься у протоколах допитів про всеукраїнську конференцію з питань українського правопису. Конференцію проводив Наркомос УСРР. Вона відбулася в Харкові у 1927 році. Від Закарпаття на конференцію запросили також поета В. Гренджа-Донського та вченого І.Панькевича, але зміг поїхати лише І.Мондок. В.Гренджа пояснив причину у своїх спогадах: "Коли я своїм шефам запропонував прохання (про поїздку до Харкова. – *Авт.*), обурилися, заявили, що я свою відпустку того року вичерпав, але і крім того, вони мене на Україну не пустять... Хоч був я вже сам батьком, маючи до тридцяти років, я плакав, мов дитина, адже ж я так мріяв побачити Харків, Київ, Львів... Я пішов до депутата Івана Мондока – "Беріть мене до партії, працюватиму хоч би і в секретаріаті, або в редакції, бо з моїми принципами я не можу витримати. Ось навіть на конференцію мене не пускають. Пан капітан Вака реве, неначе дикий звір.

– Напиши на папір свої думки і пошли поштою. Тактика наша вимагає, щоб ти робив корисну роботу поза рамками компартії.

Не був я філологом з професії, ще й досить молодим на те, щоб написати трактат мовознавства або критику запропонованих словників. Був я лиш скромним трудівником пера, все ж із захопленням написав президії правописної конференції, що з великою радістю і Закарпаття приймає новий, практичний український фонетичний правопис. Візьмемо на решето і прочистимо нашу прекрасну мову від всіляких полонізмів, мадяризмів та інших "ізмів", адже один народ може мати тільки одну літературну мову" ¹⁴.

І.Панькевичу, який відмовився поїхати до Харкова, І.Мондок надрукував відкритого листа в "Карпатській правді". На конференції виступив І.Мондок. Хоч виступ був надрукований, але зараз про нього мало хто пам'ятає. І.Мондок, зокрема, говорив: "Звичайно, що для нас, які щойно пробудилися для національного життя, питання правопису, що буде об'єднувати всі українські землі, буде в теперішній момент чехізації Закарпаття надзвичайно важливим політичним питанням... Ми на Закарпатській Україні надаємо оцій всеукраїнській конференції для впорядкування українського правопису значення великої ваги. Ми

вважаємо, що вона кладе основи культурного об'єднання всього українського народу в тій твердій надії, що час політичного об'єднання всіх українських земель під червоним прапором Української Радянської Соціалістичної Республіки не за горами, що він недалекий, і що він безумовно прийде"¹⁵.

3. Реабілітація

Далі Мондок писав: "У цей час я побував і в Києві, щоб налагодити шефство Київської окружної партійної і комсомольської організацій над закарпатськими партійною і комсомольською організаціями. 1 травня я був на демонстрації і на параді київського гарнізону Червоної Армії і від імені закарпатських трудящих виступав. Вперше зустрівся з П.П.Любченком, Ф.Д.Корнюшиним, Ю.О.Войцехівським та ін. Тоді ж був присутнім на деяких засіданнях Всеукраїнського і Всесоюзного з'їздів Рад, був на одному або двох засіданнях XV з'їзду партії, побував у різних установах"¹⁶.

З О.Баданом обговорювали питання про роботу серед студентів, зокрема, в Мукачівській торговельній академії та Празькому університеті. І.Мондок свідчив, що у роботі серед студентської молоді йому допомагав доктор Рудзинський та молодий закарпатський студент-юрист П.Дубровський. Він був одним із стипендіатів, якого підтримував І.Мондок. П.Дубровський, М.Цуперяк та їхня група організували і видавали журнал "Поступ". П.Дубровському, керівнику студентської групи, пізніше вдалося роботу значно розширити.

У кримінальній справі знаходимо цікаву інформацію про видання журналу "Наша земля", який пропагував культурно-національні здобутки українського народу. Попервах журнал хотіли назвати – "Українська земля", але не дістали дозволу. "Наша земля" – це перший український літературний та суспільно-політичний журнал на Закарпатті. Редактором журналу став поет В. Гренджа-Донський, якого рекомендував О.Бадан. Саме у ці роки в Харкові були видані такі книги поета, як "Тернові квіти полонини", "Оповідання з Карпатських полонин" та інші.

В журналі "Наша земля" співробітничали Ф.Киричинська, А.Дівнич (А.Крук). В 1929 році журнал закрили. Книжковий магазин під такою назвою – теж. Як писав І.Мондок, все майно було передано адміністратору видань крайкому партії Д.Пфеферу. Тут треба згадати і такий факт. Коли вихід "Карпатської правди" на 6 місяців припинили, І.Мондок організував видання "Робітничо-селянської правди". Видавцем і редактором її за рекомендацією І.Мондока став М.Туцканюк, син селянина з Ясіня, учень торговельної школи. Після кількомісячного арешту останнього за окремі статті, він залишив газету і перейшов у "Просвіту".

Ніде в літературі не виявлено, що І.Мондок з дружиною брав участь у роботі третього з'їзду КПЗУ. Між тим, такий факт має місце. З Праги вони

виїхали в Берлін, де зустрічалися з керівними товаришами КПЗУ. З Берліна через Москву поїхали до Харкова, де їм повідомили, що братимуть участь у роботі третього з'їзду КПЗУ. Виїхали на місце, де проходив з'їзд, пробули там приблизно місяць. Перед з'їздом І.Мондок виступав з вітальною промовою.

Тоді ж мав розмову з секретарем ЦК КП(б)У М.Н.Демченком та секретарем ЦК ЛКСМУ О.М.Бойченком. Там він залишив доповідну записку і план шефства над Закарпатською крайовою партійною організацією. У Києві відвідав також брата Омеляна Марученка (Мондока), який там вчився. Було домовлено про переїзд до Києва дружини і дітей Омеляна. Згодом це було зроблено.

Того ж року І.Мондок, делегат від КПЧ, брав участь у роботі VI конгресу Комінтерну. При обговоренні колоніального питання він виступав із промовою, в якій торкнувся проблем національних відносин у "внутрішньоєвропейських колоніях і напівколоніях", у тому числі й на Закарпатті. І.Мондока обрали членом контрольної комісії Комінтерну. В Москві зустрічався з колишніми товаришами, угорськими політемігрантами Б. Іллешем, Е.Сайдлером та іншими.

Важкою віхою в долі І.Мондока видався 1929 рік. Делегати дев'ятої крайової партконференції гостро критикували його за недоліки в профспілковому русі, недостатню роботу серед селянства, з національного питання. Конференція не обрала його навіть членом крайкому, увільнила з поста редактора "Карпатської правди". На п'ятому з'їзді він не був обраний членом ЦК КПЧ, а на виборах 1929 року – в парламент. Його роботу кваліфікували як правоопортуністичну і як націоналістичний ухил. Так це чи ні, поки компетентної думки немає.

І.Мондок писав, що чесно визнав свою вину. Голосував за всі резолюції, крім одного пункту: з національного питання. На його вимогу цей пункт був обговорений у ЦК КПЧ. Після конференції він виїхав до Праги, де зустрічався з Вальтером (М.Ф.Постоловським) – членом ЦК КП(б)У. Разом сформулювали цей пункт резолюції з національного і мовного питань. Згодом він дістав схвалення.

Було за що критикувати і висловлювати недовіру лідеру крайової парторганізації. Якщо у її лавах на початку 20-х років нараховувалось приблизно 7 тисяч членів, то в 1929 році ця цифра зменшилася майже до 500 чоловік. Якщо крайова організація в 1924 році виборола 6 мандатів до чехословацького парламенту, в 1925 – 5, в 1929 році одержала лише два, а на виборах у крайове представництво в 1927-1928 рр. партійна організація втратила половину голосів виборців. І.Мондок визнавав: "Моє банкрутство у КПЧ в Закарпатській організації змусило мене ґрунтовно переглянути і передумати пройдений мною шлях ¹⁷. І.Мондоку пропонували перейти в соціал-демократичну або навіть аграрну партії. Але він категорично відмовився.

Після крайової партійної конференції І. Мондок приблизно місяць був секретарем крайкому профспілок, а потім редактором газети "Мункаш уйшаг" ("Робітничка газета") і одночасно секретарем Ужгородського та Перечинського окружкомів партії. І знову поринув у практичну роботу. Керував робітничими демонстраціями і страйками в Ужгороді і Мукачеві, а за підготовку демонстрації до міжнародного дня боротьби проти безробіття 6 березня 1930 року його арештували і засудили до тюремного ув'язнення. Просидів у тюрмі 3 місяці, на початку липня вийшов на волю.

Тим часом, відомий на Закарпатті адвокат М.Юдкевич дізнався про рішення кошціцького суду, надіслане в Ужгород: "Оскільки Іван Мондок не був знову обраний членом палати депутатів Чехословацької республіки, проти нього необхідно продовжити карне переслідування і про результати подати справу". Зібравши факти, адвокат заявив, що І.Мондоку загрожує від 5 до 10 років ув'язнення.

Мондок не став чекати нового арешту і суду. Він попросив секретаря крайкому партії Е.Кліму, а також К.Готвальда, щоб дали дозвіл на виїзд до СРСР на навчання. ЦК КПЧ дав згоду, допоміг матеріально. Через Берлін і Ригу він нелегально виїхав до Радянського Союзу. В Управлінні справами Комінтерну одержав посвідчення на ім'я Івана Графа, з яким приїхав до Харкова, де 2 місяці мешкав в готелі "Спартак", а потім під власним прізвищем – в готелі "1 Травня".

З земляком М.Ф.Жупником-Чорногорським, який тоді там вчився, Мондок записався на прийом до першого секретаря ЦК КП(б)У С.В.Косіора. Останній уважно вислухав Мондока, цікавився життям на Закарпатті, допоміг влаштуватися. Згодом до Харкова приїхала і дружина Івана Ілліча. Він став аспірантом Інституту історії Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН). Багато працював, хотів написати історію крайової комуністичної організації, збирав матеріали і, як писала в одному з листів Ф.Мондок, уже почав цю історію писати. Та не вдалося довести задумане до кінця.

З листопада 1933 року І.Мондока заарештували і звинуватили у приналежності до "контрреволюційної організації", яка іменувала себе "УВО", та в шпигунській діяльності на користь чеської розвідки. В обвинувачувальному висновку сказано: справу І.Мондока "направити на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР з ув'язненням його в політизоляторі на 5 років". (Речових доказів у справі нема). Далі думка прокурора: "Схвалюю, пропоную 5 років таборів – заст. прокурора ДПУ УСРР Крайній. 28 лютого 1934 року"¹⁸.

З листів дружини Мондока в ЦК КП(б)У 11 квітня та 1 липня 1956 року дізнаємося, що І.Мондока відправили у березні 1934 року в с. Дмитрієво під Москвою на будівництво каналу Москва-Волга. Тут працював в редакції газети "Перековка" до літа 1934 року. Звідти етапували на "Свирстрой" на лісозаготівлі. Тут важко захворів і його перевели до

якоїсь санітарної установи. Останній етап – Соловецькі острови. Туди перевезений приблизно в лютому 1936 року. В листі наведена така адреса: Карельська АРСР, поштове відділення Робоче-Островськ, 8 відділення ББК (Біломорсько-Балтійський канал). Звідтіль І.Мондок до осені 1937 року писав дружині листи.

Що ж було далі?

З листа Ф.І.Мондок: "У 1938 році звернулася до генерального прокурора СРСР, і мені відповіли, що він, перебуваючи у засланні, зробив новий злочин, за який його засуджено на 10 років заслання у дальні табори без права листування. Більш нічого про нього не знаю". От чи дізналася Ф.І.Мондок (померла 24 січня 1959 року) про рішення трійки УНКВС Ленінградської області від 25 листопада 1937 року? Цією позасудовою інстанцією І.Мондок засуджений вдруге. Тепер – до вищої міри покарання. І розстріляний. В архівній справі з цього приводу є лише оперативні матеріали, слідчих – нема. В оперативних матеріалах є відомості про те, що І.Мондок у розмовах з іншими засудженими говорив, ніби він арештований і засуджений неправильно, що винним себе не визнає.

У 1957 році І.Мондока реабілітували. Ось сторінки з документа від 9 липня 1957 року – протесту військового прокурора Київського військового округу генерал-майора юстиції І.Бударіна: "Згідно з обвинувачувальним висновком, Мондоку було поставлено у вину участь в антирадянській українській військовій організації (УВО) і проведенні шпигунської діяльності на користь чеської розвідки. Відбуваючи покарання, за рішенням трійки при Ленінградському облуправлінні НКВС СРСР від 25 листопада 1937 року, без пред'явлення звинувачення і проведення слідства розстріляний. Додатковим розслідуванням встановлено, що Мондок засуджений необгрунтовано. Звинувачення Мондока ґрунтувалось лише на його зізнаннях і жодними іншими доказами не підтверджено. Зізнання Мондока про участь в "УВО" [...] неконкретні і сумнівні у своїй достовірності [...] Зізнання Мондока про свою спільну з Тузом, Зеноном і Нечасом шпигунську діяльність не знайшли свого підтвердження. У відповідних державних органах відомостей про шпигунську діяльність Мондока, Туза, Зенона, Нечаса – нема [...] Із матеріалів архівної справи № 3155 вбачається, що Мондок, відбуваючи покарання, неодноразово заявляв, що він невинний і засуджений необгрунтовано".

Пропускаємо деталі про партійну діяльність І.Мондока. Беремо головне: "Відомостей про антипартійну діяльність Мондока нема. Члени КПРС з 1921 р. Липовський М.В., Варга П.І., член КПРС Гросман С.М., Туцканюк М.Ю., які знали Мондока, характеризували його як відданого справі партії комуніста. У зв'язку з викладеним зізнання Мондока про свою антирадянську діяльність є бездоказовим..., рішення судової трійки при комісії ДПУ УСРР від 28 лютого 1934 року і рішення трійки УНКВС Ленінградської області від 25 листопада 1937 року по справах на Мондока

Івана Ілліча відмінити і справу припинити за відсутністю злочину" ¹⁹.

В одному з листів Ф.І.Мондок, писала, що її чоловік помер 8 грудня 1941 року. Насправді його розстріляли 25 листопада 1937 року. З Соловків мало хто повернувся живим.

ПРИМІТКИ

¹ Архів УСБУ по Закарпатській обл. – Спр. 207318. – Арк. 1.

² Там само. – Арк. 73.

³ Там само. – Арк. 75.

⁴ *Снівак Б.* Комуніст Іван Мондок. Ужгород, 1969. – С. 13.

⁵ Архів УСБУ по Закарпатській обл. – Спр. 207318. – Арк. 77.

⁶ *Снівак Б.* Комуніст Іван Мондок. – С. 32.

⁷ Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 132.

⁸ Архівний відділ... Спр. 207318. – Арк. 85.

⁹ Карпатська правда. – 1925. – 5 лип.

¹⁰ Сторінки історії Компартії України: Запитання і відповіді. – К., 1990. – С. 180.

¹¹ Архів УСБУ по Закарпатській обл. – Спр. 207318. – Арк. 94.

¹² Там само. – Арк. 96-97.

¹³ Там само. – Арк. 98-100.

¹⁴ *Гренджа-Донський В.* Мої спомини. Науковий збірник № 15 Музею Української культури у Свиднику. – Пряшів, 1990. – Т. 2. – С. 353-354.

¹⁵ Карпатська правда. – 1927. – 14 серп.

¹⁶ Архів УСБУ по Закарпатській обл. – Спр. 207318. – Арк. 104.

¹⁷ Там само. – Арк. 168.

¹⁸ Там само. – Арк. 223, 227.

¹⁹ *Довганич О.* Він мріяв про возз'єднання // Закарпатська правда. – 1988. – 27 трав.

кандидат історичних наук
керівник науково-редакційного відділу
Закарпатської обласної книги "Реабілітовані історією"
Омельян ДОВГАНІЧ